

*Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič**

Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil**

Uvod

Zgodovinski dogodki in prostor so nerazdružljivo povezani, saj so bili prvi pogojeni z neko pokrajino ali pa so vplivali na njen nadaljnji razvoj oziroma spremembe.¹

Za prostorsko razumevanje pokrajine v nekem obdobju oziroma za spremljanje prostorske dinamike pojavov in procesov skozi daljša obdobja je zelo primerno kartografsko gradivo.² Kartografski viri niso zgolj sredstvo za prostorski prikaz pojavov, pač pa so tudi verodostojen dokument prostora, časa in družbenih razmer, v katerem so nastali, ter jih kot take lahko obravnavamo kot vire prve roke. Pogosto vsebujejo informacije, ki niso zabeležene v nobenem drugem viru (na primer oblike površja,³ zemljepisna imena, potek meja,⁴ prometnic, vodotokov⁵). Kot vir se predvsem uporabljajo

* Dr. Matija Zorn, znanstveni svetnik, izredni profesor, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, matija.zorn@zrc-sazu.si; dr. Rok Ciglič, znanstveni sodelavec, docent, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, rok.ciglic@zrc-sazu.si; dr. Primož Gašperič, znanstveni sodelavec, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, primoz.gasperic@zrc-sazu.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248) ter raziskovalnega programa Geografija Slovenije (P6-0101), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Za pomoč pri pripravi podatkov se zahvaljujemo Eriki Kozamernik, za pomoč pri izrisu zemljevidov pa Manci Volk Bahun.

1 Slukan Altič, *Povijesna kartografija*, str. 21.

2 Zorn, *Uporaba zgodovinskih*, str. 389.

3 Gašperič, Zorn, *Gorski relief*.

4 Gašperič idr., *Cartographic presentations*.

5 Perko idr., *Changing river*.

pri zgodovinski geografiji in okoljski zgodovini, v povezavi s spremembami rabe tal in kulturne pokrajine.⁶

Njihovo uporabo za kvantitativno preučevanje zgodovinskih pokrajin so pospešili geografski informacijski sistemi (GIS-i), ki so jih »... *osvobodili statičnosti* ...« oziroma le odtisa na papirju. Zanimariti pa ne smemo tudi vse večje dostopnosti kartografskega gradiva⁷ in raznih digitalnih prostorskih podatkov.⁸

Pred uporabo GIS-ov je bila uporaba kartografskih virov le analogna oziroma se je zemljevide med seboj primerjalo subjektivno, z vizualnim pregledom bralca. Rezultati so bili tako močno odvisni od njegovih interpretacijskih sposobnosti. Pri uporabi GIS-ov pa so kartografski viri spremenjeni v digitalno obliko, kar omogoča objektivno primerjanje z drugimi prostorskimi podatki.⁹

Kot pri vseh zgodovinskih virih je tudi pri kartografskih potrebna kritična obravnaava. Treba je poznati zgodovinski kontekst, v katerem so nastali, saj so odraz potreb naročnikov. Pomembno je, ali je kartografsko gradivo nastalo kot plod terenskega dela kartografa (in je kot tako vir prve roke) ali so bile za izdelavo uporabljene že obstoječe kartografske podlage (in je kot tako vir druge roke), kar lahko botruje zastarelim podatkom. Nenazadnje sta pomembna tudi avtorstvo, saj so kartografi pripadali različnim kartografskim šolam, ter tehnološki razvoj kartografskih tehnik, kar se odraža v njihovi natančnosti. Zavedati se moramo tudi, da ima lahko kartografski vir načrtne napake (na primer vojaški zemljevidi) ali napake, povezane z nepoznavanjem pokrajine.¹⁰

Za spremljanje pokrajinskih sprememb (tudi meja) so pomembni predvsem kartografski viri večjih meril. V prispevku obravnavamo takšne zemljevide nemške in madžarske vojske, ki so bili izdani v času druge svetovne vojne in prikazujejo tedanje državne meje na slovenskem ozemlju. Prikaz meja je omogočil določitev njihovega poteka med okupacijskimi območji za območje celotne Slovenije in bližnje okolice.

Priprava kartografskih virov za pridobivanje prostorskih podatkov

Za uporabo zgodovinskih virov v GIS-u je treba te ustrezno pripraviti. Po navadi sledijo tri faze obdelave gradiva:¹¹ digitalizacija, georeferenciranje in vektorizacija. Digitalizacija

6 Zorn idr., Kartografski viri, str. 208.

7 Obstajajo številne digitalne kartografske zbirke knjižnic in arhivov (Jenny idr., Alte Karten, str. 129, 144). Na primer zemljevidi, dostopni na spletnih straneh *Digitalne knjižnice Slovenije* (<http://www.dlib.si/>) ali na spletnih straneh *Open Culture* (<http://www.openculture.com/2016/04/download-67000-historic-maps-in-high-resolution-from-the-wonderful-david-rumsey-map-collection.html>) in *Mapire* (<https://mapire.eu/en/>).

8 Perko idr., Od krtine.

9 Rumsey, Williams, Historical maps, str. 3; Zorn idr., Kartografski viri, str. 209.

10 Zorn idr., Kartografski viri, str. 209; Gašperič, Stari zemljevidi.

11 Bec, Podobnikar, Spreminjanje struge, str. 114.

pomeni pretvorbo kartografskega vira v digitalno obliko, po navadi z optičnim branjem oziroma skeniranjem. Tako pridobimo digitalno rastrsko sliko. Pri georeferenciranju digitaliziran kartografski vir umestimo v izbran koordinatni sistem, s čimer vir s pomočjo ustreznih računalniških programov (na primer *ArcGIS Desktop*, *QGIS*, *Erdas Imagine*) umestimo v enoten geografski prostor.¹² Podlaga za georeferenciranje so lahko topografski zemljevidi (1 : 25.000, 1 : 50.000), temeljni topografski načrti (1 : 5000), digitalni ortofoto posnetki (ortorektificirani letalski posnetki) ali digitalni katastrski načrt. Izbira referenčne podlage je odvisna od natančnosti, ki jo želimo doseči, ter velikosti in merila vira, ki ga georeferenciramo.¹³

V koordinatni sistem pravilno umeščen skeniran zemljevid lahko uporabimo za odčitavanje različnih elementov na zemljevidu, v našem primeru meja. Meja je linijski element, zato jo lahko vektoriziramo kot linijski podatek. Vektorizacija pomeni pretvorbo skenirane rastrske slike (ali njenih posameznih elementov) v vektorsko obliko, kar omogoča nadaljnje prostorske analize. Vektorizacija vsebine je smiselna predvsem v primerih, ko gre za preproste, dobro ločljive elemente (na primer linije cest, rek, meja).¹⁴ Vektorizirana linija meja nam je omogočila nadaljnje analize, kot so izračun dolžin (preglednica 2) ter prekrivanje z drugimi prostorskimi sloji, kot so na primer naravni elementi (slika 10).

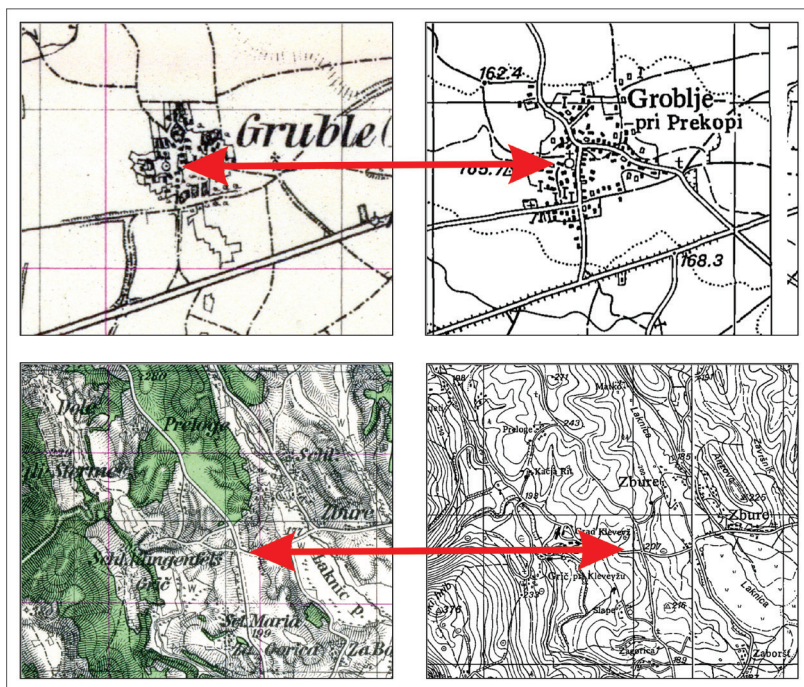
V vseh fazah obdelave lahko prihaja do napak. Te so lahko povezane z virom samim, saj s starostjo kartografskih virov upada njihova položajna natančnost. Lahko so povezane s skeniranjem gradiva, saj je kartografski vir lahko poškodovan. Napake nastajajo tudi pri georeferenciranju (slika 3). To temelji na določanju oslonilnih točk – točk, ki so skupne na starem kartografskem viru ter na sodobni kartografski podlagi, ki je referenčna osnova za georeferenciranje. V praksi se je pokazalo, da so najbolj zanesljive tiste oslonilne točke, ki se v daljšem časovnem obdobju niso spreminjale oziroma so se spremenile le malo, na primer cerkve ali križišča (slika 1). Število oslonilnih točk je odvisno od velikosti in merila zemljevida, ki ga želimo georeferencirati. Pomembno je, da so čim bolj enakomerno porazdeljene po zemljevidu, ki ga georeferenciramo, ter zgoščene na mestih, kjer so položajna odstopanja največja. To je po navadi na robovih zemljevidov, kar je povezano z različnimi kartografskimi projekcijami, v katerih so bili izdelani zemljevidi.¹⁵ Lahko se opremo tudi na nekaterih zemljevidih zarisane stopinjske mreže, kar, ob upoštevanju razlik med koordinatnimi sistemi, omogoča bolj natančno georeferenciranje (slika 2).

12 Natančen postopek je opisan v: Petek, Fridl, Pretvarjanje listov; Jenny idr., Alte Karten; Podobnikar, Georeferencing.

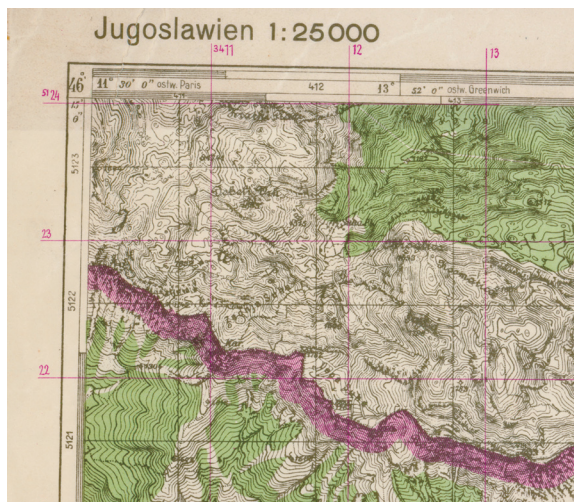
13 Zorn idr., Kartografski viri, str. 210.

14 Prav tam.

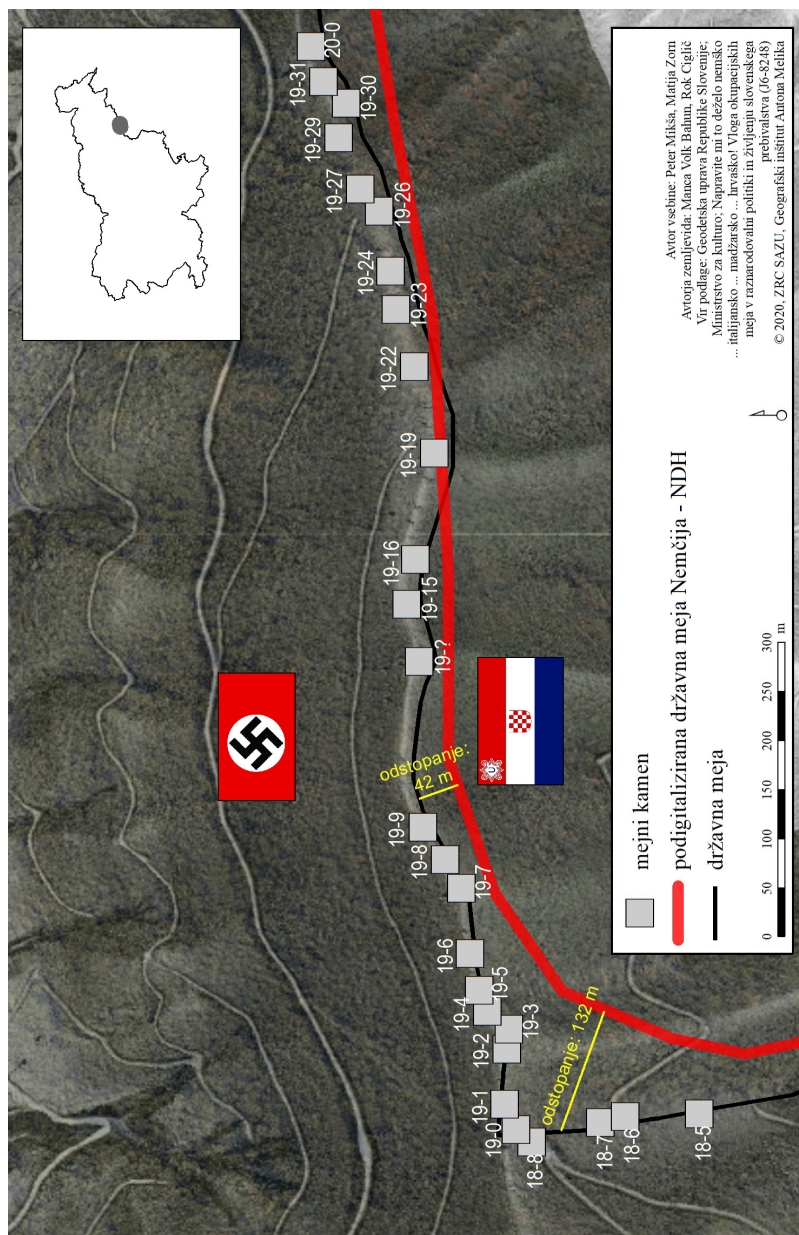
15 Petek, Fridl, Pretvarjanje listov, str. 79; Zorn idr., Kartografski viri, str. 211.

Slika 1: Pri georefenciranju uporabljamo oslonilne točke; to so točke, za katere poznamo točno lokacijo v sodobnem koordinatnem sistemu. Najbolj zanesljivi so tisti objekti v pokrajini, ki se v daljšem časovnem obdobju malo spreminjajo. Levi sliki prikazujeta cerkev (zgoraj) in križišče (spodaj) na nemškem zemljevidu iz časa druge svetovne vojne v merilu 1 : 25.000, desno pa sta ista objekta na sodobnem topografskem zemljevidu v merilu 1 : 25.000.

Slika 2: Pri georeferenciranju nemških vojaških zemljevidov iz časa druge svetovne vojne je bila uporabljena tudi stopinjska mreža, prikazana na zemljevidih.

Slika 3: Pri ugotavljanju okupacijskih meja smo pretežno uporabili zemljevide v merilu 1 : 25.000 in 1 : 50.000 (preglednica 1). Pri georeferenciranju zemljevidov v teh merilih lahko ocenimo položajno napako na več 10 metrov. Za nekatera območja so bili na voljo kartografski viri v manjšem merilu, tudi 1 : 200.000, kjer pa so odstopanja tudi prek 100 m. Slika prikazuje odstopanje okupacijske meje med Nemčijo in NDH od dejanskega poteka, ki ga na grebenu Macolja predstavljajo na terenu evidentirani okupacijski mejni kamni oziroma današnji potek meje med Slovenijo in Hrvaško. Georeferenciran nemški vojaški zemljevid iz leta 1943, list Celje 33-46, je imel merilo 1 : 200.000.

Uporabljeni okupacijski zemljevidi

Okupacijske države so v času zasedbe izdelovale zemljevide svojih delov slovenskega ozemlja (sliki 4 in 5). Šlo je za preprosto potrebo vsake države, da ima kartografsko pokrito celotno državno ozemlje. V enem pogledu so si bili ti zemljevidi enotni, na njih so po večini prevladala tuja zemljepisna imena (slika 6).¹⁶ V primeru nemške okupacije¹⁷ so se pri zemljepisnih imenih lahko naslonili na dediščino nemških zemljepisnih imen pred prvo svetovno vojno na nekdanjem Kranjskem (Gorenjskem in delu Dolenjske),¹⁸ Štajerskem in Koroškem, podobno se je madžarska okupacija Prekmurja lahko naslonila na dediščino Ogrskih zemljepisnih imen v Prekmurju pred prvo svetovno vojno.¹⁹ Nasprotno pa se italijanski okupator ni mogel zateči k dediščini italijanskih zemljepisnih imen, zato je mestoma prihajalo do italijanizacije,²⁰ a v veliko manjšem obsegu,²¹ kot je to bilo značilno za italijanizacijo slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni zahodno od rapalske meje.²²

Za določitev okupacijskih meja je bilo uporabljenih 54 zemljevidov, od tega 44 v merilu 1 : 25.000, 8 v merilu 1 : 50.000 in 2 v merilu 1 : 200.000, ki so bili izdani med letoma 1941 in 1944 (preglednica 1). Za določitev meje med Nemčijo in Italijo, Nemčijo in NDH (Neodvisna država Hrvaška) ter Italijo in NDH smo pretežno uporabili nemške zemljevide *Deutsche Heereskarte*²³ z naslovom »Jugoslawien«, ob rapalski meji tudi »Italien«, v merilu 1 : 25.000, izdanih v letih 1942 in 1943. Za določitev meje med Nemčijo in Madžarsko pa smo se pretežno naslonili na madžarske vojaške zemljevide v merilu 1 : 50.000, ki so bili izdani leta 1944. Nemške zemljevide je v Berlinu izdal Oddelek za vojne zemljevide in geodezijo (*Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen*) pri Poveljstvu vojske (*Oberkommando des Heeres*), madžarske pa v Budimpešti Madžarski kraljevi domobranski kartografski inštitut (*M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet*). Kot kartografska podlaga so obojim služili medvojni jugoslovanski zemljevidi v merilu 1 : 25.000, izdani v 30-ih letih 20. stoletja. Za nekaj nemških listov ob rapalski meji so kot osnova služili italijanski predvojni zemljevidi. Italijanskih in hrvaških zemljevidov, ki so bili izdani v času okupacije, nismo uporabili.

16 Buga idr., *100 Years of Hungarian*.

17 Tomasevich, *War and Revolution*, str. 91.

18 Na primer na podlagi »tretje« vojaške izmere Habsburške monarhije (1869–1887) v merilu 1 : 25.000 (Medmrežje: <https://mapire.eu/en/>).

19 Prav tam.

20 Geršič, Kladnik, *Street name*.

21 Fontanot, *The Italianization*, str. 36.

22 Kacin-Wohinz, *Italijanizacija*, str. 186–187.

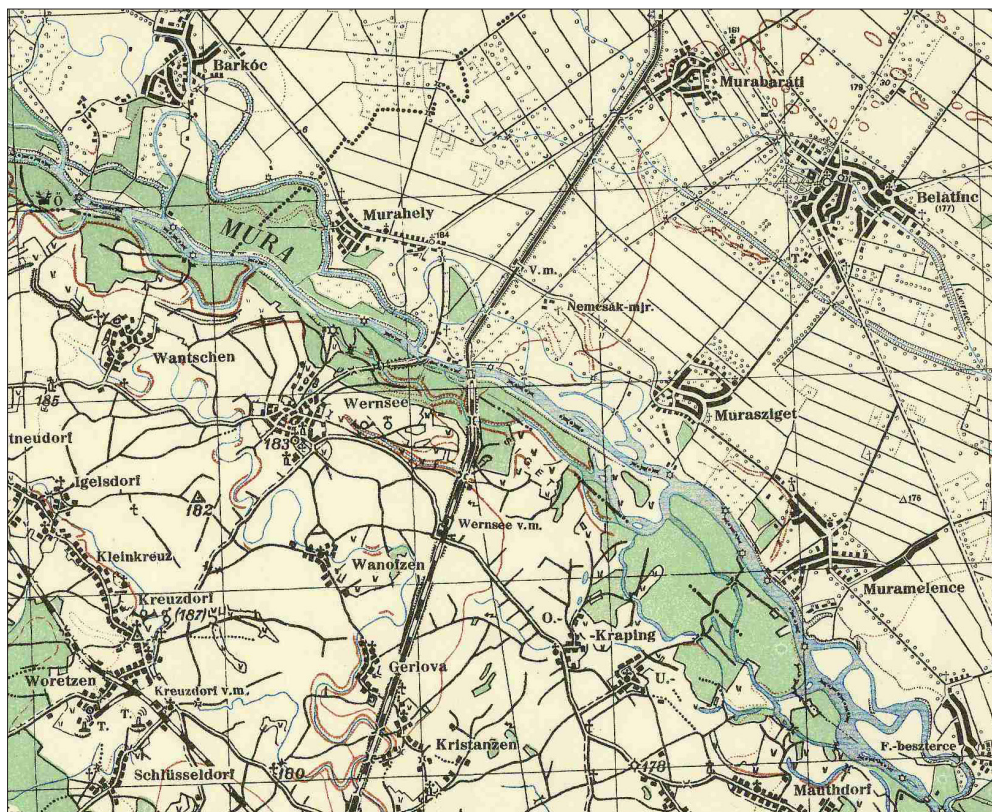
23 Oehrli, Rickenbacher, *Deutsche Heereskarte*.

Slika 4: Nemški zemljevid okolice Ljubljane v merilu 1 : 25.000 iz leta 1943. Označena je okupacijska meja med Nemčijo in Italijo severno od Ljubljane. V legendi je zapisano, da potek meje temelji na zapisu nemško-italijanske razmejitvene komisije z dne, 13. septembra 1941 (vir: Deutsche Heereskarte. Jugoslawien 1 : 25.000, Blat Nr. 11-3-d Ljubljana (Laibach). Berlin: Oberkommando des Heeres, Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943).

Slika 5: Madžarski zemljevid okolice Murske Sobote (madž. *Muraszombat*) v merilu 1 : 50.000 iz leta 1944. Meja med Madžarsko in Nemčijo je potekala po Muri (vir: Muraszombat, list št. 5356 K, 1 : 50.000. Budapest: M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1944).

Slika 6: Izsek iz madžarskega zemljevida (slika 5) za okolico Veržaja (nem. *Wernsee*) in Beltincev (madž. *Belatinc*). Na levem (madžarskem) bregu Mure so vsa zemljepisna imena madžarska, na desnem (nemškem) bregu Mure pa so vsa zemljepisna imena nemška.

Preglednica 1: Zemljevidi, uporabljeni za določitev poteka okupacijskih meja (^aOddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ^bNarodna in univerzitetna knjižnica, ^cGeografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, ^d*Hadtörténeti Intézet és Múzeum/Vojaškozgodovinski inštitut in muzej, Budimpešta*; DHk – *Deutsche Heereskarte*, VGIB – Vojno-geografski inštitut Beograd, Gk – *Generalkarte von Mitteleuropa*).

zbirka	leto izdaje	merilo	ime lista - kraj	številska oznaka lista	kraj hrambe
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-1-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Ogulin	39-1-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Ogulin	39-1-b	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Ogulin	39-2-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-3-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-3-b	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-3-d	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-4-a	^a FF Geo

zbirka	leto izdaje	merilo	ime lista - kraj	številska oznaka lista	kraj hrambe
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-4-c	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Bled	10-4-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Trenta	14A-II-SW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Triglavseen Hutte	26A-I-NW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Sairach	26A-III-SO	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Polland	26A-III-NO	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Zarz	26A-IV-SW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Circhina	26A-III-NW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmin	9-2-a	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmin	9-2-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmino	26A-I-SW	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Tolmin	9-2-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-2-a	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-2-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-1-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-1-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Samobor	27-1-a	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Celje	12-3-d	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Celje	12-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-4-b	^a FF Geo
DHk	1942	1 : 25.000	Celje	12-3-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Cerknica	25-2-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Cerknica	25-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Cerknica	25-4-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-4-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-4-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-3-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Ljubljana	11-3-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-4-a	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-3-d	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-3-c	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-1-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Susak	38-2-b	^a FF Geo
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-2-a	^c GIAM
DHk	1943	1 : 25.000	Novo mesto	26-2-b	^c GIAM
DHk	1943	1 : 50.000	Rogatec	13-4	^c GIAM
VGIB	1941	1 : 50.000	Ptuj	2	^c GIAM
DHk	1943	1 : 50.000	Ptuj	14-1	^b NUK
DHk	1943	1 : 200.000	Celje	33-46	^a FF Geo
Gk	1941	1 : 200.000	Ljubljana	32-46	^a FF Geo
	1944	1 : 50.000	Szentgotthárd	5256 K.	^d HIM
	1944	1 : 50.000	Feldbach	5256 NY.	^d HIM

zbirka	leto izdaje	merilo	ime lista - kraj	številska oznaka lista	kraj hrambe
	1944	1 : 50.000	Radkersburg	5356 NY.	^d HIM
	1944	1 : 50.000	Muraszombat	5356 K.	^d HIM
	1944	1 : 50.000	Petrijanec	5456 K.	^d HIM

Med slovenskimi ustanovami, ki hranijo kartografsko gradivo večjega merila (predvsem v merilu 1 : 25.000), ki podrobneje prikazuje okupacijsko razmejitev slovenskega ozemlja, nobena ne hrani popolne zbirke zemljevidov. Ustanove, ki v Sloveniji hranijo največ tovrstnega kartografskega gradiva, so: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ljubljanska Narodna in univerzitetna knjižnica ter Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Med tujimi ustanovami bi v primeru nemških vojaških zemljevidov (*Deutsche Heereskarte*) izpostavili Vojaški geografski inštitut (*Istituto Geografico Militare*)²⁴ iz Firenc, ki ima za Slovenijo popolno zbirko zemljevidov v merilu 1 : 25.000. V primeru madžarskih zemljevidov pa bi izpostavili Vojaškozgodovinski inštitut in muzej (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*)²⁵ iz Budimpešte, ki za okupirano ozemlje Prekmurja hrani vse liste v merilu 1 : 50.000.

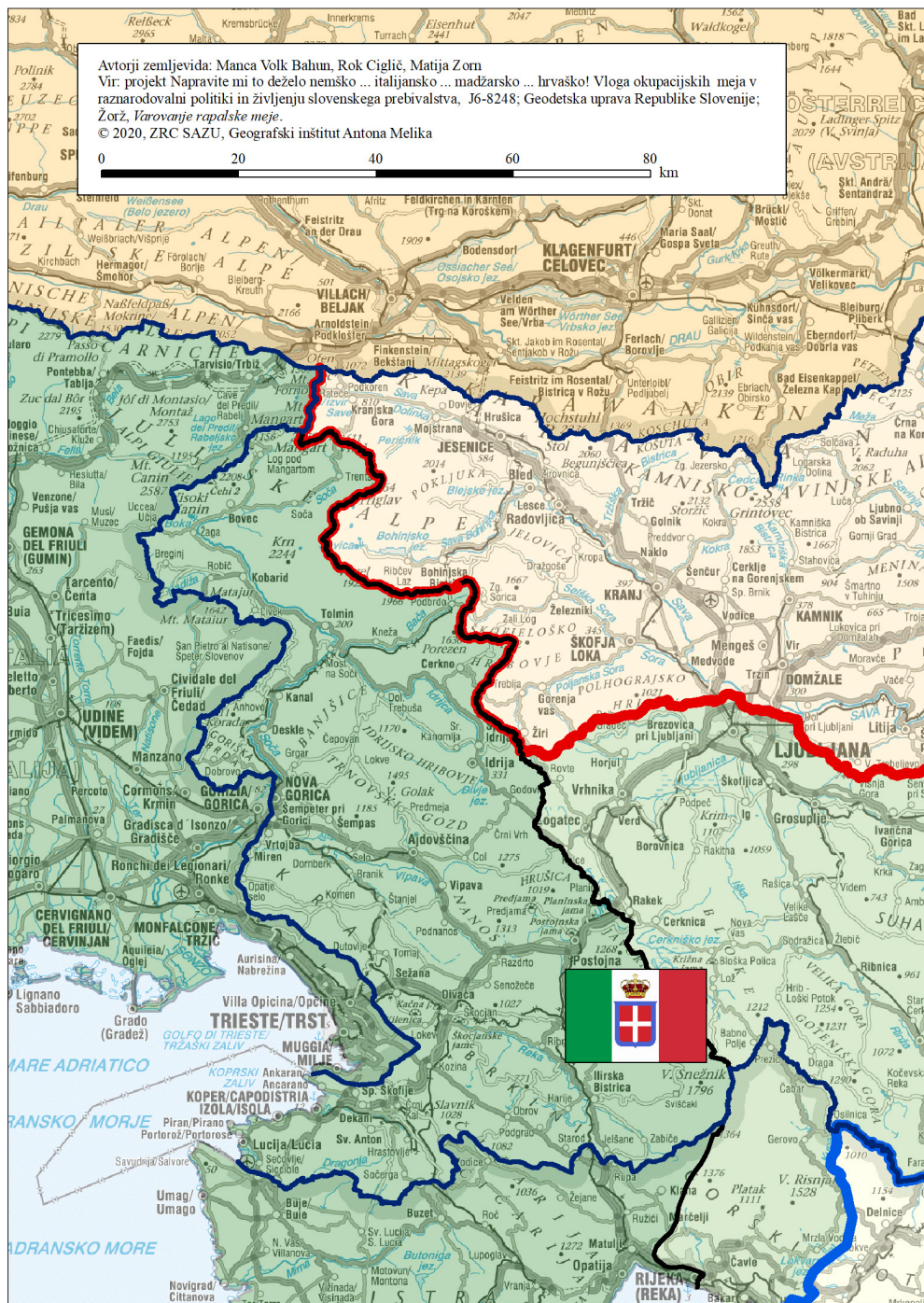
Nekaj značilnosti okupacijskih meja

Z zasedbo slovenskega ozemlja so bile leta 1941 na Slovenskem štiri državne meje (slika 7): med Nemčijo in Italijo, med Nemčijo in Madžarsko, med Nemčijo in NDH ter med Italijo in NDH. Skupaj je bilo na ozemlju današnje Slovenije 665,5 km okupacijskih meja (preglednica 2). Najdaljša je bila meja med Nemčijo in Italijo, ki je merila skoraj 277 km (tj. skoraj 42 % vseh okupacijskih meja). Sledile so meje med Italijo in NDH (172 km oziroma 26 %), Nemčijo in NDH (133 km oziroma 20 %) ter Nemčijo in Madžarsko (83 km oziroma 13 %) (slika 8). Dobra polovica (51,3 %) meja je imela potek, ki sovпада z današnjimi mejami Slovenije, slaba polovica (48,7 %) pa je potekala znotraj današnje Slovenije. Najdaljšo mejo znotraj današnjih meja Slovenije sta imeli Nemčija in Italija – 264 km oziroma 95 % poteka meje. Ostale meje so imele večji delež meje, ki sovпада z današnjimi mejami: Italija-NDH 171 km (99 %), Nemčija-NHD 115 km (86 %) in Nemčija-Madžarska 44 km (52 %) (preglednica 2, slika 9).

Določeni manjši odseki okupacijskih meja so potekali tudi izven današnjega ozemlja Slovenije (39 km), predvsem na mejah Nemčije (dobrih 25 km) in Italije (dobrih 12 km) z NDH, zato je skupna dolžina izmerjenih okupacijskih meja v preglednici 2 prek 700 km.

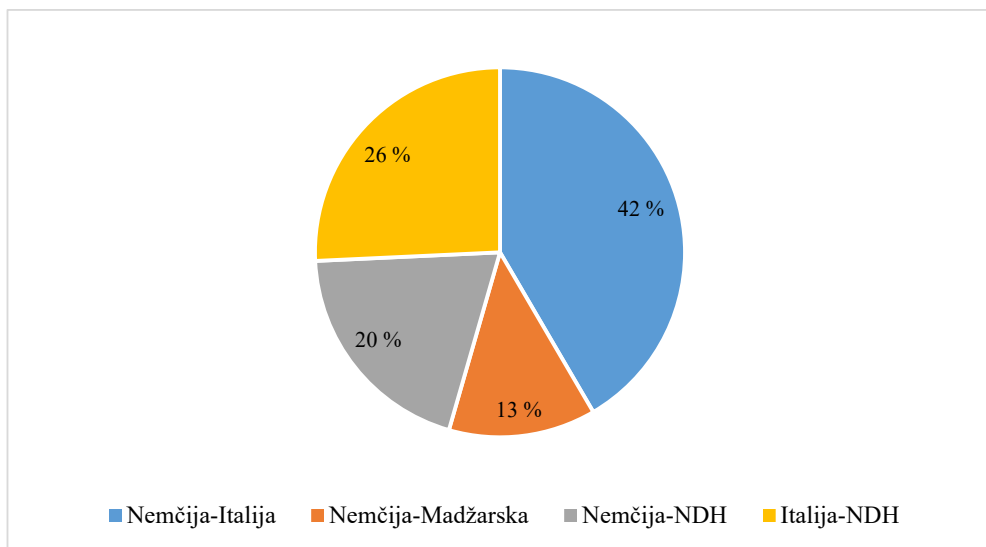
24 Zemljevide je mogoče v nižji resoluciji pregledovati na spletnih straneh inštituta. Medmrežje: <http://www.igmi.org/>

25 Medmrežje: <http://www.militaria.hu/>. Zahvala: Z Vojaškozgodovinskega inštituta in muzeja (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*) v Budimpešti sta nam pri pridobivanju zemljevidov pomagala dr. János Suba in Ábel Hegedüs. Za posredovanje zemljevidov bi se radi zahvalili tudi dr. Gáborju Gercsáku z Oddelka za kartografijo in geoinformatiko Fakultete za informatiko Univerze Eötvös Loránd (*ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Informatikai Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem*) iz Budimpešte.

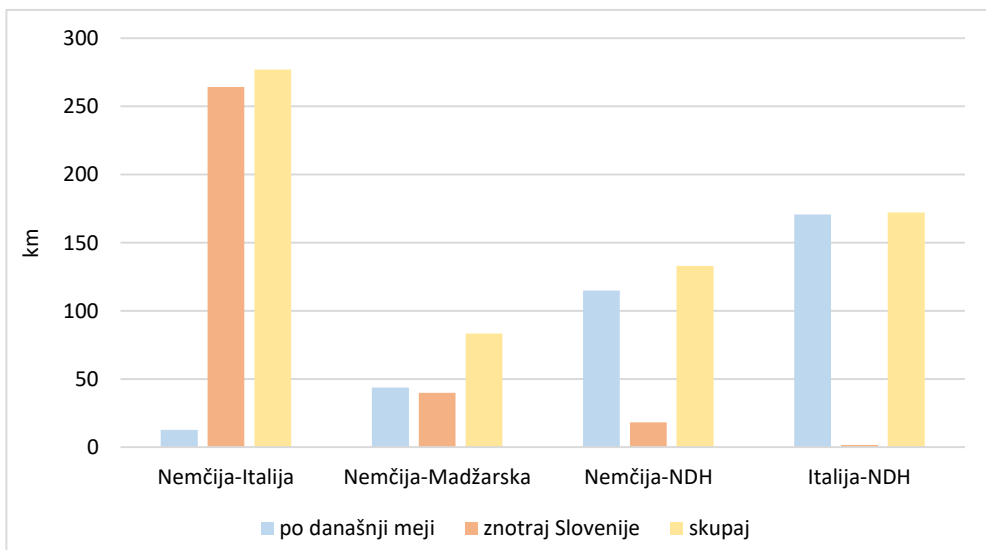

Slika 7: Razdelitev slovenskega ozemlja med štiri okupacijske države.

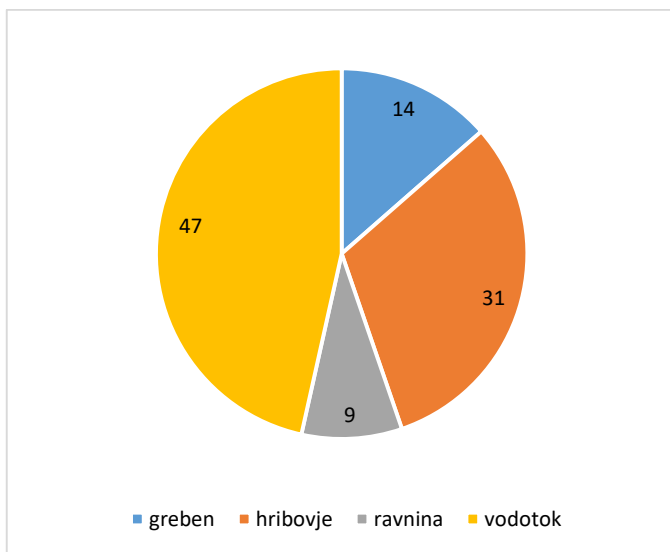
Slika 8: Delež (%) posameznih okupacijskih meja na današnjem ozemlju Slovenije.

Slika 9: Dolžina okupacijskih meja znotraj današnjega slovenskega ozemlja, po obstoječih mejah Slovenije in skupaj.

Glede na reliefne enote je večina okupacijskih meja (47 %) potekala po strugah vodotokov ali v njihovi neposredni bližini. Glede na reliefno razgibanost Slovenije ni presenetljivo, da s 45 % sledi vzpeti svet. Dobra sedmina meja je potekala po grebenih gorovij,

hribovij in gričevij, slaba tretjina pa po njihovih pobočjih. Zgolj slaba desetina meja je potekala po večjih ravninah (slika 10).

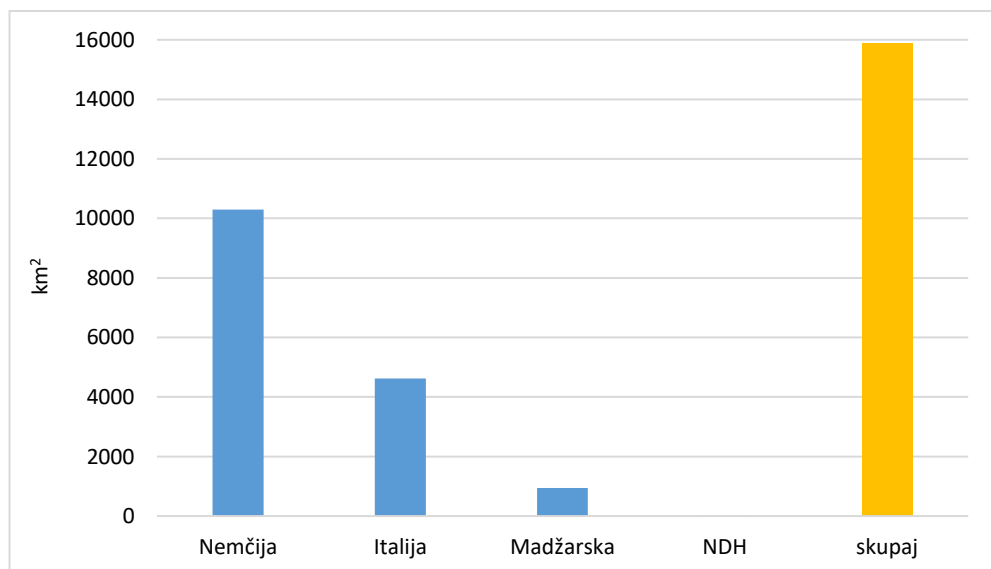
Slika 10: Potek okupacijskih meja po reliefnih enotah (*upoštevan je tudi potek meja zunaj današnje Slovenije).

Največji delež slovenskega ozemlja, ki je v Kraljevini Jugoslaviji obsegalo območje Dravske banovine, je zasedla Nemčija – skoraj dve tretjini. Slabih 6 % je zasedla Madžarska, NHD pa je zasedel 0,08 %. Slaba tretjina je pripadla Italiji (preglednica 3, slika 11). Italija je skupaj z današnjim slovenskim ozemljem zahodno od rapalske meje²⁶ sicer zasedala kar 9062 km² oziroma dobrih 44 % današnje Slovenije.

Preglednica 3: Velikost okupacijskih območij na ozemlju nekdanje Dravske banovine v času druge svetovne vojne.

okupacijska država	površina (km ²)	delež (%)
Nemčija	10.291,0	64,85
Italija (Ljubljanska pokrajina)	4621,2	29,12
Madžarska	943,6	5,95
NDH	12,0	0,08
skupaj	15.867,8	100

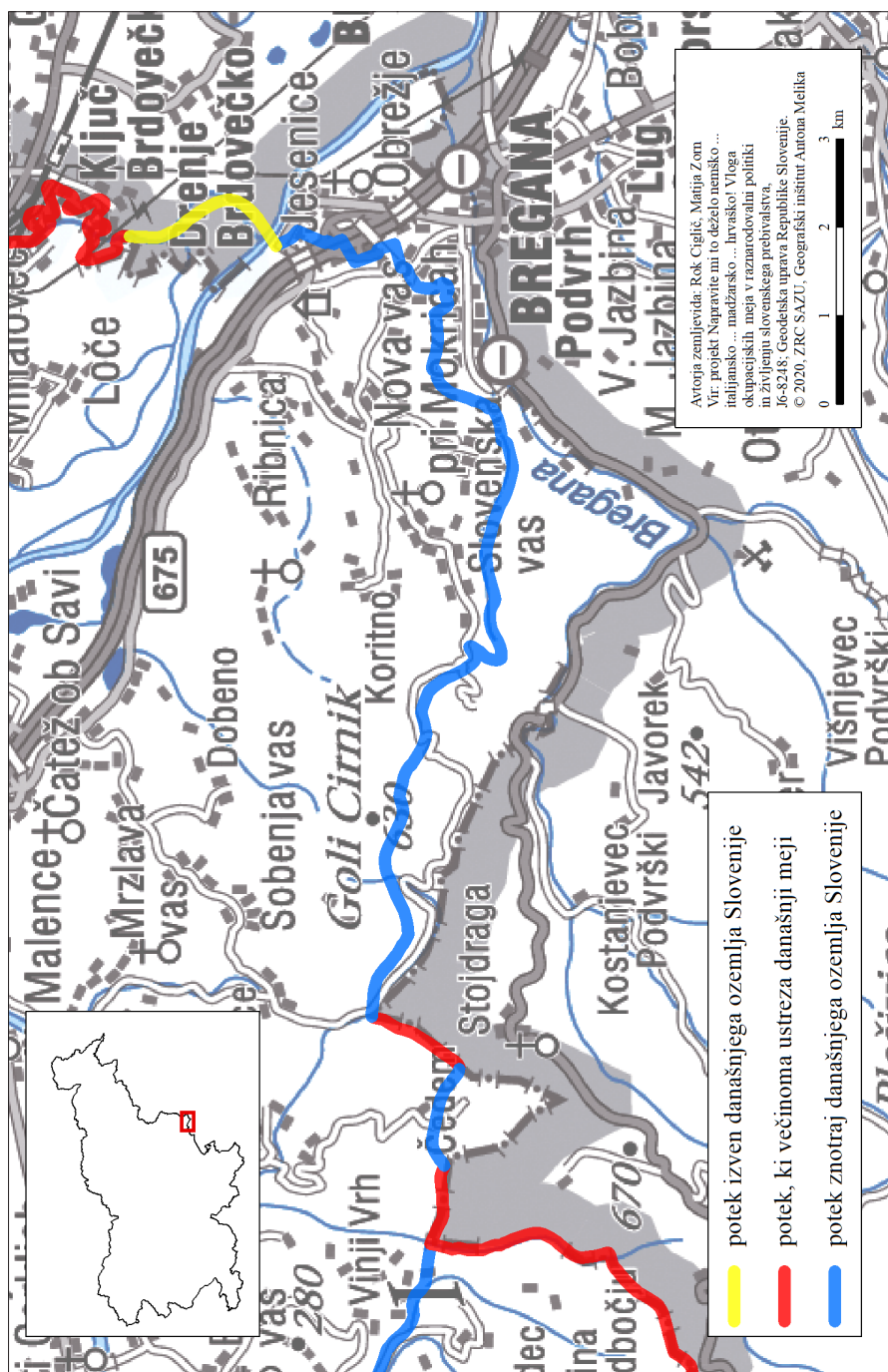
26 Mikša, Zorn, Rapalska meja.

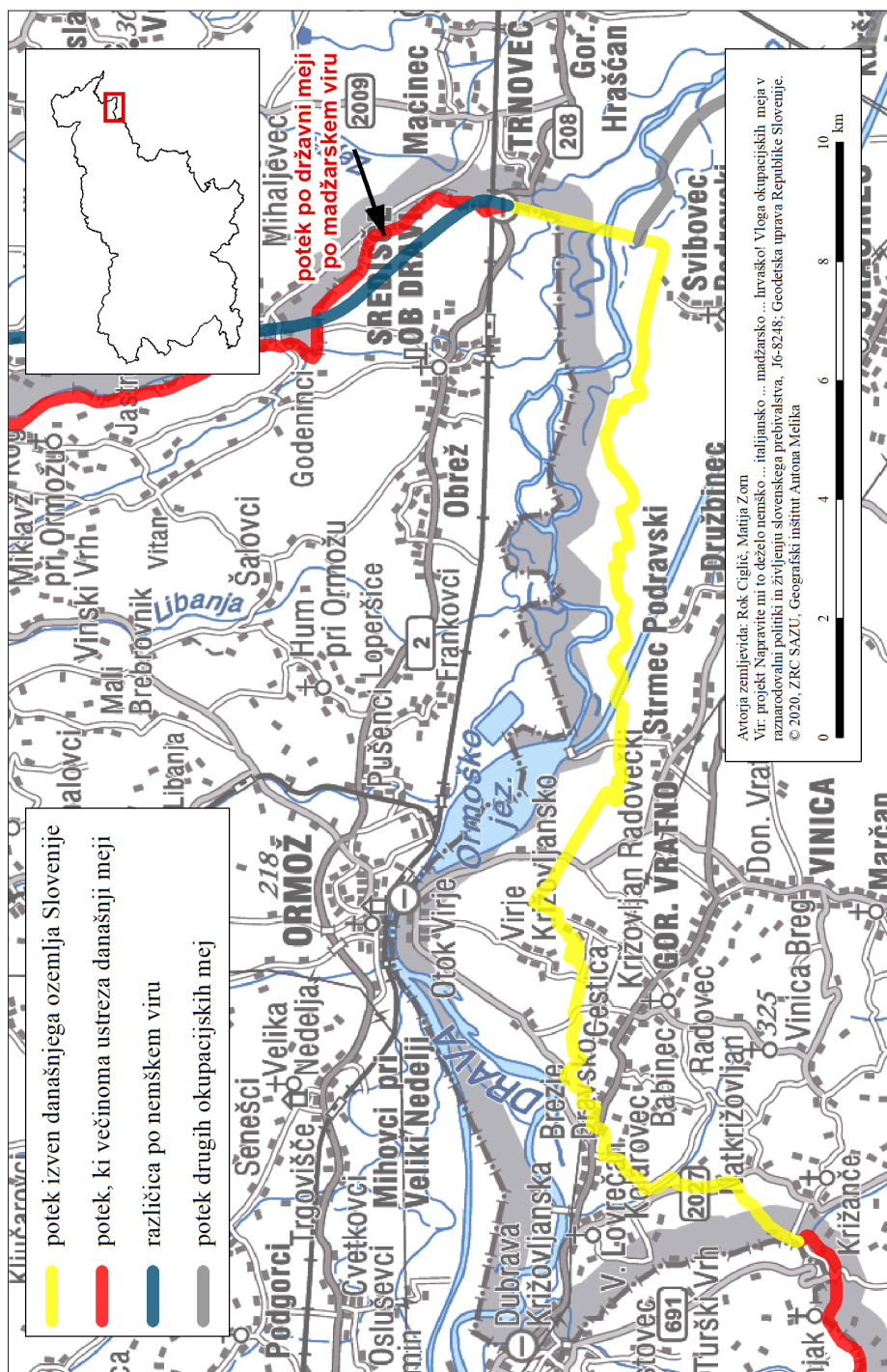
Slika 11: Razdelitev današnjega slovenskega ozemlja (brez območja zahodno od rapalske meje) med štiri okupacijske države.

Nekaj »odstopanj« poteka okupacijskih meja

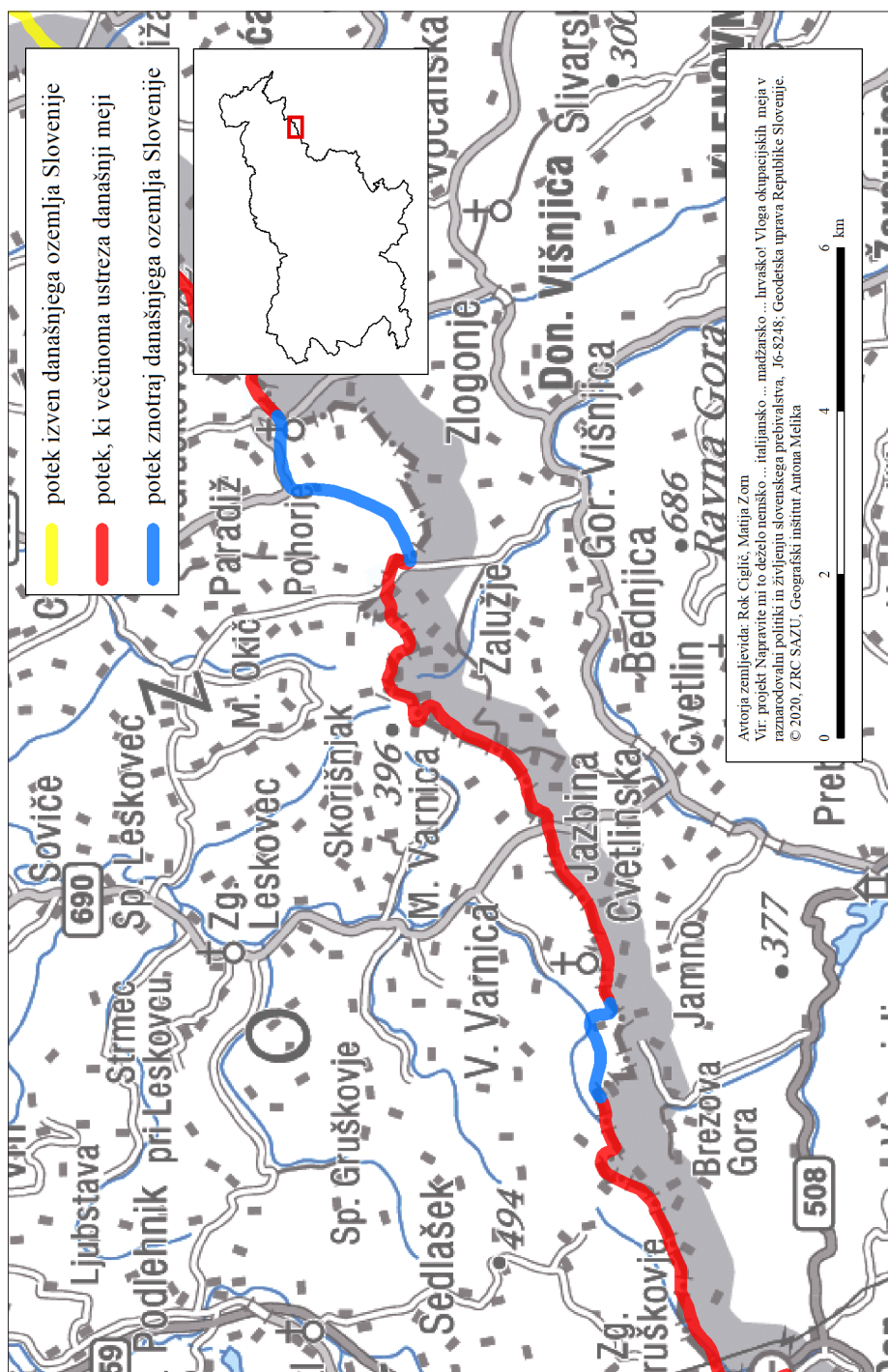
Pri vektorizaciji okupacijskih meja smo opazili, da nekateri odseki takratnih meja odstopajo od današnje meje. Na meji Nemčija-NDH gredo ta odstopanja ponekod v korist NDH glede na današnje ozemlje Slovenije (na primer na območju Obrežja in vzhodnih Gorjancev ter Haloz; slike 12, 14 in 15), ponekod pa je Nemčija zavzela dele današnjega hrvaškega ozemlja (na primer desni breg Drave pri Ormožu; slika 13). Nemčija je zavzela tudi manjši del zahodnega Goriškega, ki tako v nasprotju od preostalega Prekmurja ni pripadel Madžarski (slika 16).

Slika 12: Meja med Nemčijo in NDH na območju Obrežja in vzhodnih Gorjancev. Okupacijska meja severno od Save je potekala na »škodo« današnjega hrvaškega ozemlja (0,9 km²), zahodno od Save pa na »škodo« današnjega slovenskega ozemlja (11,5 km²).

Slika 13: Meja med Nemčijo in NDH na območju Ormoža je potekala na »škodo« današnjega hrvaškega ozemlja (37,5 km²).

Slika 14: Meja med Nemčijo in NDH v Halozah je mestoma potekala na »škodo« današnjega slovenskega ozemlja (1,9 km²).

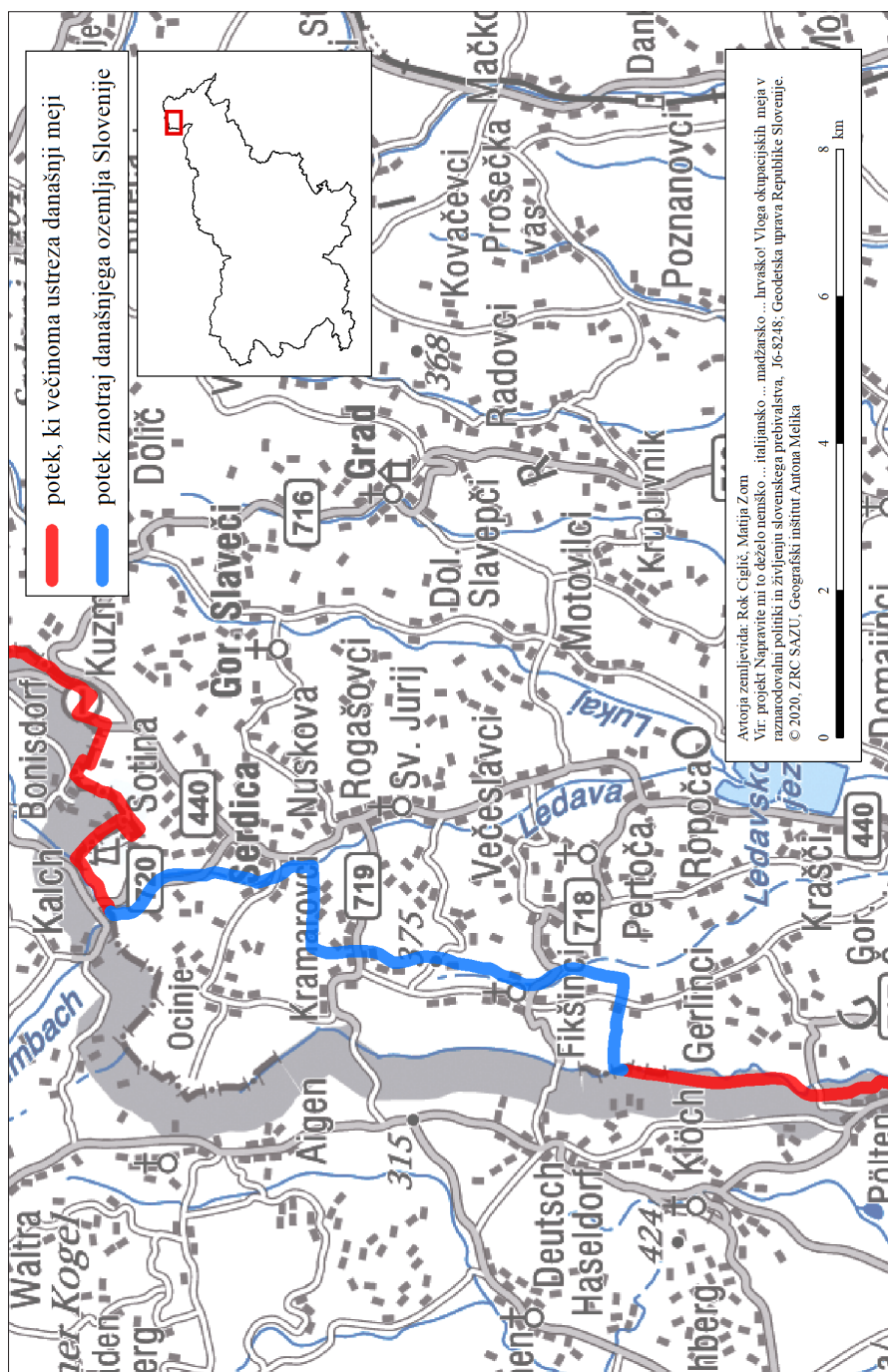
Slika 15: Mejni kamen med Nemčijo (vidi se vklesana črka D) in NDH (številka oznaka 30-0) v Halozah pri naselju Velika Varnica (levo na sliki 14). Spredaj je uničen avstro-ogrski mejni kamen, ki je tu razmejeval Štajersko in Ogrsko. Avstro-ogrška meja je od tu potekala proti jugu, okupacijska meja pa proti vzhodu, s čimer je NDH dobila del današnjega slovenskega ozemlja.

Nekatera »odstopanja« meja pa so bila povezana z uporabljenimi kartografskimi viri. Del poteka meje v dolini Sotle je bil na različnih virih iste okupacijske države različen. Po zemljevidu večjega merila (1 : 25.000) je meja potekala po Sotli, po zemljevidu manjšega merila (1 : 200.000) pa je potekala po levem (danes hrvaškem) bregu Sotle (slika 17).

Odstopanje meja lahko zasledimo tudi na zemljevidih različnih okupacijskih držav, kot na primer severno od Središča ob Dravi, kjer se razlikujeta poteka meje med Nemčijo in Madžarsko med nemškim in madžarskim zemljevidom (slika 18).

Največja odstopanja dejanskih okupacijskih meja od tistih na uporabljenih zemljevidih pa so bila v Beli krajini (slika 19). Čeprav so bili nemški zemljevidi območja izdani leta 1943, pa imajo za razmejitev med Italijo in NDH označen »začasen potek meje« iz začetka leta 1942. Podobno velja za okolico Kostela. Meja je dejansko potekala po Kolpi, v Gorjancih pa po mejah nekdanje Dravske banovine.²⁷

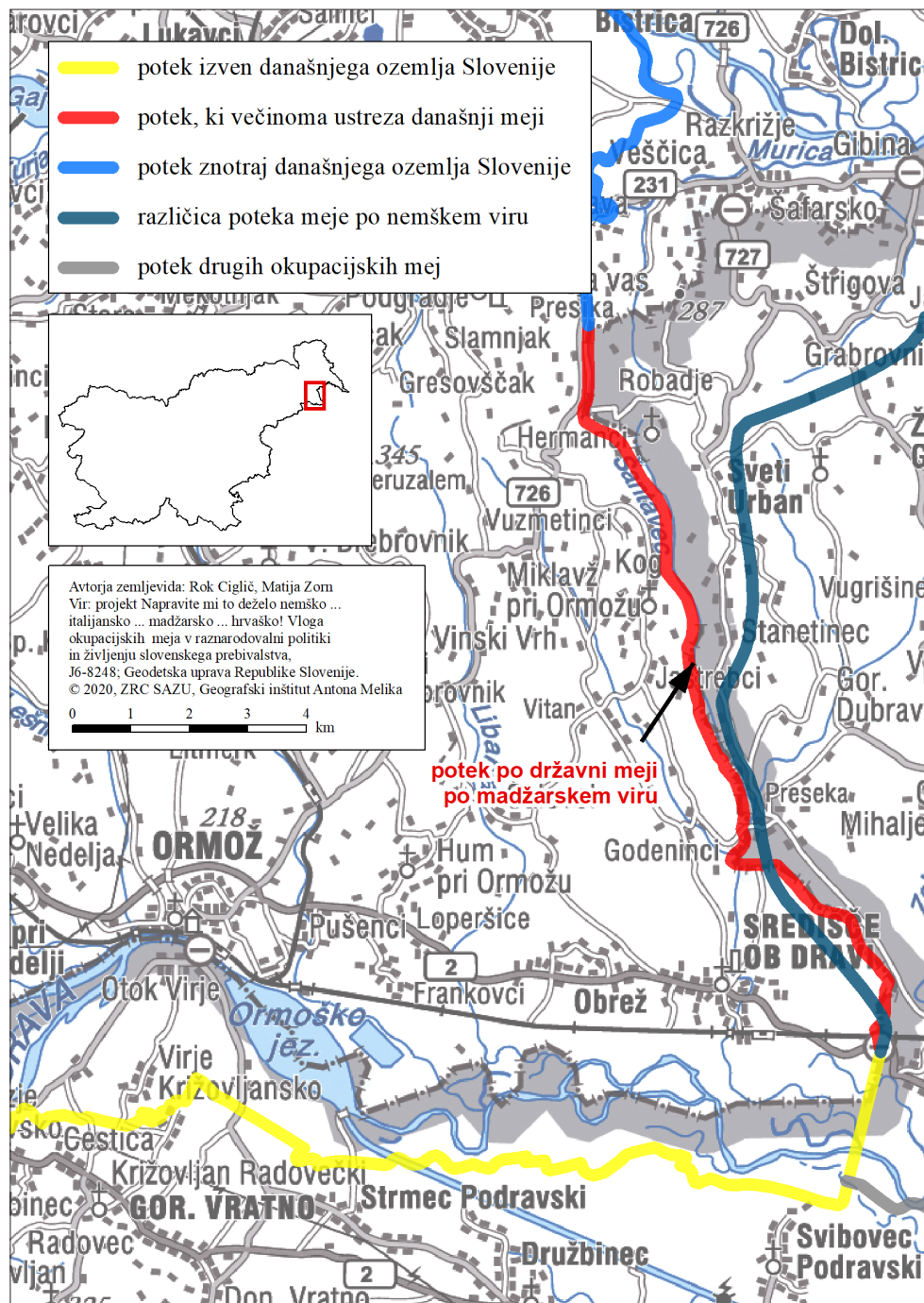
27 Bohinec, *Kraljevina Jugoslavija; Krajevni leksikon*, str. 128.

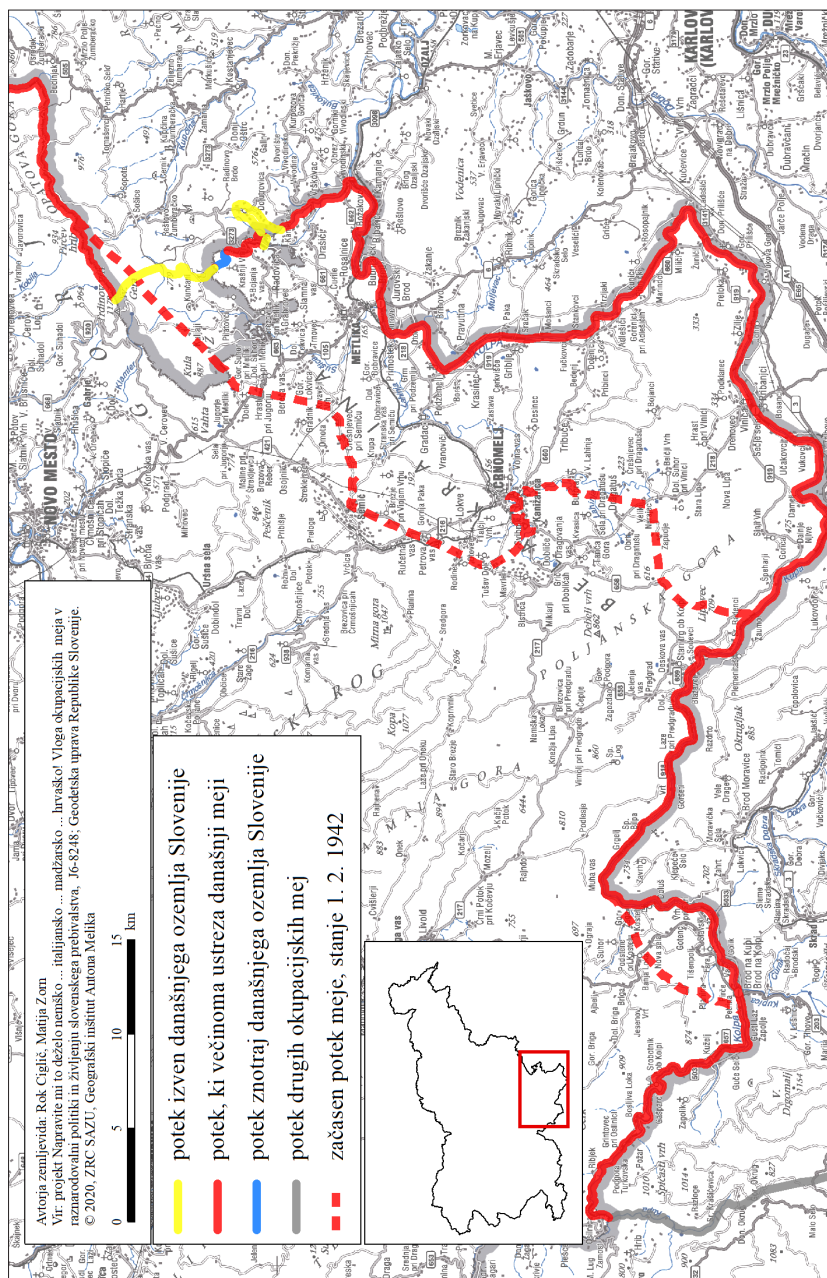
Slika 16: Meja med Nemčijo in Madžarsko je na zahodnem Goriškem odstopala od današnje meje med Avstrijo in Slovenijo. Nemčija je zavzela 11,4 km² Prekmurja.

Slika 17: Odsek meje med Nemčijo in NDH v dolini Sotle, ki je različen glede na nemška kartografska vira. Po zemljevidu manjšega merila je Nemčiji pripadalo 3,8 km² današnjega hrvaškega ozemlja.

Slika 18: Potek meje med Nemčijo in Madžarsko severno od Središča ob Dravi na podlagi kartografskih virov različnih okupacijskih držav.

Slika 19: Razmejitev v Beli krajini in Kostelu med Italijo in NDH. Na nemškem zemljevidu iz leta 1943 je bila označena »časna« meja iz začetka leta 1942. Dejanski potek meje je potekal po reki Kolpi, na Gorjancih pa po mejah nekdanje Dravske banovine – stanje po 2. septembru 1931. Meja na Gorjancih je potekala vzhodneje kot danes, tako da je Italiji pripadalo 38,4 km² današnjega hrvaškega ozemlja, nekoliko južneje na pa je NDH pripadel 0,5 km² današnjega slovenskega ozemlja.

Sklep

Območje današnje Slovenije je bilo med drugo svetovno vojno okupirano s strani Nemčije, Italije, Madžarske in NDH. Do zdaj ni bilo na voljo celostnega pregleda okupacijskih meja v prostoru. V pričujočem delu smo na podlagi digitalizacije obsežnega arhivskega kartografskega gradiva ter obdelave in analize zemljevidov z geografskimi informacijskimi sistemi prikazali celoten potek meja med drugo svetovno vojno na ozemlju Slovenije ter izmerili njihove dolžine in analizirali potek po naravnih enotah (rekah, grebenih, ravninah). Skupaj smo na današnjem ozemlju Slovenije evidentirali več kot 665 km okupacijskih meja. Znan potek meja omogoča podporo pri iskanju preostankov takratne obmejne infrastrukture v naravi, digitalizirano arhivsko kartografsko gradivo pa nadaljnje kabinetne analize.

Viri in literatura

Spletni viri

Digitalna knjižnica Slovenije: <http://www.dlib.si/> (dostop: februar 2020)

Mapire: <https://mapire.eu/en/> (dostop: februar 2020)

Istituto Geografico Militare: <http://www.igmi.org/> (dostop: februar 2020)

Hadtörténeti Intézet és Múzeum: <http://www.militaria.hu/> (dostop: februar 2020)

Open Culture: <http://www.openculture.com/2016/04/download-67000-historic-maps-in-high-resolution-from-the-wonderful-david-rumsey-map-collection.html> (dostop: februar 2020)

Literatura

Bec, Damijan, Podobnikar, Tomaž. Spreminjanje struge reke Save na Ljubljanskem polju. V: *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005–2006*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 113–122.

Bohinec, Valter. *Kraljevina Jugoslavija Dravska banovina*, hipsometrični zemljevid v merilu 1 : 150.000. Ljubljana: Banska zaloga šolskih knjig in učil, 1931.

Buga, László, Hegedűs, Ábel, Jankó, Annamária, Mihalik, József, Rojkó, Annamária, Suba, János, Szabó, Béla, Szabó, Gyula, Szabóné Szalánczi, Erika, Tremmel, Ágoston, Várszegi, Lajos. *100 Years of Hungarian Military Mapping 1919–2019*. Budapest: Zrínyi Publishing House, 2019.

Fontanot, Robert. The Italianization of place names in occupied Yugoslavia during World War II. *Acta onomastica*, let. 60, št. 1 (2019), str. 36–44.

Gašperič, Primož, Zorn, Matija, Perko, Drago. Cartographic presentations of borders on old maps of Slovenia. *Acta Geobalkanica*, let. 4, št. 2 (2018), str. 67–76.

Gašperič, Primož, Zorn, Matija. Gorski relief na starih zemljevidih slovenskega ozemlja. V: *Triglav 240*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 49–65.

- Gašperič, Primož. Stari zemljevidi ozemlja Slovenije. V: *Historični seminar*, Zv. 13. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 67–94.
- Geršič, Matjaž, Kladnik, Drago. Street name changes in Ljubljana. V: *Place-Name Changes. Name and Place: Contributions to Toponymic Literature and Research*, Zv. 5. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2016, str. 249–274.
- Jenny, Bernhard, Jenny, Helen, Hurni, Lorenz. Alte Karten als historische Quelle: wie lässt sich die geometrische Genauigkeit des Karteninhalts abschätzen? *Geschichte und Informatik*, let. 16 (2009), str. 127–144.
- Kacin-Wohinz, Milica. Italijanizacija. V: *Enciklopedija Slovenije*, Zv. 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 185–188.
- Krajevni leksikon dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Mikša, Peter, Zorn, Matija. Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine. V: *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, str. 605–641.
- Oehrli, Markus, Rickenbacher, Martin. Deutsche Heereskarte Schweiz 1:25000—ein geheimes Kartenwerk aus dem Zweiten Weltkrieg. *Cartographica Helvetica*, let. 26 (2002), str. 3–12.
- Perko, Drago, Ciglič, Rok, Zorn, Matija. Od krtine do lidarja. V: *Digitalni podatki. GIS v Sloveniji*, Zv. 13. Ljubljana: Založba ZRC, 2016, str. 9–25.
- Perko, Drago, Zorn, Matija, Ciglič, Rok, Breg Valjavec, Mateja. Changing river courses and border determination challenges: the case of the Slovenian-Croatian Border. V: *Geospatial Challenges in the 21st Century*. Cham: Springer, str. 213–230.
- Petek, Franci, Fridl, Jerneja. Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega načrta v Gauss-krügerjev koordinatni sistem. *Geografski vestnik*, let. 76, št. 2 (2004), str. 75–87.
- Podobnikar, Tomaž. Georeferencing and quality assessment of Josephine survey maps for the mountainous region in the Triglav National Park. *Acta geodaetica et geophysica Hungarica*, let. 44, št. 1 (2009), str. 49–66.
- Rumsey, David, Williams, Meredith. Historical maps in GIS. V: *Past Time, Past Place: GIS for History*. Redlands: ESRI Press, 2002.
- Slukan Altič, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.
- Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Zorn, Matija. Uporaba zgodovinskih virov pri sorodnih vedah zgodovine. *Kronika*, let. 57, izredna številka (2009), str. 383–400.
- Zorn, Matija, Breg Valjavec, Mateja, Ciglič, Rok. Kartografski viri in viri daljinskega zaznavanja ter njihova uporabnost za spremljanje dinamike rečnega toka – na primeru mejnih odsekov Drave in Dragonje. V: *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje*. Vpogledi, Zv. 19. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018, str. 207–229.
- Žorž, Grega. *Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. Armadnega zbora*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2016.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Deutsche Heereskarte. Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 2, Deutsche Heereskarte, Geodetska uprava Republike Slovenije, Arhiv Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo, avtorja vsebine Peter Mikša in Matija Zorn, avtorja zemljevida Manca Volk Bahun in Rok Ciglič, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 4, Deutsche Heereskarte. Jugoslawien 1 : 25.000, Blat Nr. 11-3-d Ljubljana (Laibach). Berlin: Oberkommando des Heeres, Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen, 1943. Arhiv Kartografske zbirke Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Slika 5, Muraszombat, list št. 5356 K, 1 : 50.000. Budapest: M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1944. Arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta in muzeja (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) iz Budimpešte.

Slika 6, Muraszombat, list št. 5356 K, 1 : 50.000. Budapest: M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, 1944. Arhiv Vojaškozgodovinskega inštituta in muzeja (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) iz Budimpešte.

Slika 7, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, Žorž, *Varovanje rapalske meje*, avtorji zemljevida Manca Volk Bahun, Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 8, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 9, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 10, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 11, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 12, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 13, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 14, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 15, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Matija Zorn.

Slika 16, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 17, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 18, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Slika 19, Arhiv projekta Okupacijske meje, Geodetska uprava Republike Slovenije, avtorja zemljevida Rok Ciglič in Matija Zorn, © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.

Summary

Matija Zorn, Rok Ciglič, Primož Gašperič

State borders in the territory of Slovenia in the Second World War on the basis of cartographic sources of the occupation forces

Cartographic material is very useful when it comes to the spatial understanding of a landscape over a period or monitoring the spatial dynamics of phenomena and processes over long periods. Cartographic sources are not only a means of spatial representation of phenomena, but also a credible document of the space, time, and social conditions in which they were created. As such, they can be regarded as first-hand sources. Often they contain data not recorded in any other source (e.g. relief, geographical names, borders, roads, watercourses). They are primarily used in historical geography and environmental history, in connection with changes in land use and cultural landscape. However, as with all historical sources, cartographic ones also require critical treatment.

The use of cartographic sources for the quantitative study of historical landscapes has been accelerated by geographic information systems (GIS). Historical sources must be adequately prepared before they can be used in GIS. Usually, there are three stages of processing: digitization, georeferencing, and vectorization.

Monitoring landscape changes (including borders) especially requires cartographic sources of larger scales. This paper deals with such maps made by the German and Hungarian armies during World War II, which show the state borders on Slovenian territory during that period. With the occupation of the Slovenian territory in 1941, four national borders were established: between Germany and Italy, between Germany and Hungary, between Germany and the Independent State of Croatia (NDH), and between Italy and the NDH.

54 maps were used to determine the borders, 44 of them in scale 1:25,000, eight in scale 1:50,000, and two in scale 1:200,000. All maps were issued between 1941 and 1944. To determine the border between Germany and Italy, Germany and the NDH, and Italy and the NDH, we used mostly *Deutsche Heereskarte* maps (1:25,000), issued in 1942 and 1943. To determine the border between Germany and Hungary, we mainly relied on Hungarian military maps (1:50,000), issued in 1944.

In total, there were 666.5 kilometers of occupation borders on the territory of present-day Slovenia. The longest was the border between Germany and Italy, long almost 277 kilometers (almost 42% of all occupation borders). It was followed by the borders between Italy and the NDH (172 km or 26%), Germany and the NDH (133 km or 20%), and Germany and Hungary (83 km or 13%). More than half (51.3%) of the borders coincided with the present-day borders of Slovenia, while less than half (48.7%) ran inside the present-day territory. Germany and Italy had the longest border within Slovenia's present borders - 264 kilometers or 95% of the border. Other borders had a larger share of the border that coincides with current borders: Italy-NDH 171 km (99%), Germany-NDH 115 km (86%), and Germany-Hungary 44 km (52%).

According to relief units, the majority of occupation borders (47%) ran along watercourses or close to them, while only slightly less (45%) ran in the uplands. Only a tenth of the borders ran across greater plains.

The largest part of the Slovenian territory, which covered the territory of the Drava Banate in the Kingdom of Yugoslavia, was occupied by Germany - almost two thirds (10,291 km²). A little less than 6% was occupied by Hungary (945 km²), while the NDH occupied 0.08% (12 km²). Almost a third belonged to Italy (4,621 km²). Together with present-day Slovenian territory west from the interwar Rapallo border, Italy occupied as much as 9,062 km² or more than 44% of present-day Slovenia.